

Юровська В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕТОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ПОНЯТТЯ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

EFFICIENCY OF ADMINISTRATIVE RIGHTS METHODS: CONCEPT AND CRITERIA OF EVALUATION

У статті автором на підставі аналізу наукових та публіцистичних джерел визначається поняття ефективності методів адміністративного права та встановлюються її критерії. Автором зроблено висновок, що ефективність методів адміністративного права – це рівень їх регулюючого впливу на суспільні відносини, що формують предмет адміністративного права, який (рівень) визначається з урахуванням соціальних, політичних та економічних критеріїв.

Ключові слова: метод адміністративного права, адміністративні правовідносини, правове регулювання, ефективність, критерії.

В статье автором на основании анализа научных и публицистических источников определяется понятие эффективности методов административного права и устанавливаются ее критерии. Автором сделан вывод, что эффективность методов административного права – это уровень их регулирующего воздействия на общественные отношения, формирующие предмет административного права, который (уровень) определяется с учетом социальных, политических и экономических критериев.

Ключевые слова: метод административного права, административные правоотношения, правовое регулирование, эффективность, критерии.

In the article the author on the basis of the analysis of scientific and publicist sources determines the concept of effectiveness of administrative law methods and establishes its criteria. The author concludes that the effectiveness of administrative law methods is the level of their regulatory impact on public relations that form the subject of administrative law, which (level) is determined taking into account social, political and economic criteria.

Key words: method of administrative law, administrative legal relations, legal regulation, efficiency, criteria.

Аналіз методів адміністративного права як філософської категорії дає підстави говорити про те, що вказана категорія має діалектичний взаємозв'язок з аксіологією права. Аксіологія права є структурним розділом філософії права, в якій цінність розглядається як визначальна характеристика людського буття, спосіб буття цінностей, у ньому аналізуються основні правові цінності (справедливість, воля, рівність, права людини тощо), їх «ієрархія» і способи реалізації в умовах сучасної правової реальності. До сфери інтересів правової аксіології іноді включають питання співвідношення права з іншими формами ціннісної свідомості: мораллю, політикою, релігією, а також питання про правовий ідеал і правовий світогляд [1, с. 18]. Як слушно зауважує П. В. Поліщук, ціннісний підхід до права зустрічається у різних концепціях праворозуміння. Зокрема, у рамках легістської аксіології право і закон ототожнюються, заперечується об'єктивна детермінація права (Г. Кельзен). Легістська «цінність» закону (позитивного права) – це його офіційна загальнообов'язковість, владна імперативність тощо.

Натомість, природно правова цінність права як зразка належного є його змістом, який поряд з об'єктивними властивостями права (принципом рівності людей, їх свободи і т. д.), включає різні моральні, релігійні характеристики і може трактуватися як загальна й абсолютна справедливість природного права, якій мають відповідати позитивне

право і діяльність держави загалом. До безперечних переваг природно-правового підходу слід віднести той факт, що саме юснатуралізм виявився своєрідним поштовхом до вивчення проблеми правових цінностей, здійснивши постановку і розробку проблем цінності права.

Відповідно до лібертарної концепції праворозуміння, цінність права, полягає у тому, що воно є загальною, абсолютною, необхідною і загальнообов'язковою формою вираження таких фундаментальних цінностей як справедливість, рівність і свобода. Право у своєму аксіологічному вимірі виступає не як неформалізований носій змішаних морально-правових цінностей, що характерно для природно-правового підходу, а як особлива форма правових цінностей та норм. Метою правової аксіології у межах даної концепції є підвищення значення права (позитивного закону) і держави через підвищення відповідності їх цілей цінності права. Таким чином, ціль права як належного у відношенні до закону (позитивного права) і держави можна сформулювати у вигляді наступного ціннісно-правового імперативу: закон (позитивне право) і держава повинні бути правовими. Правовий закон і правова держава – це правові цілі-цінності реального закону (позитивного права) і держави.

Згідно з іншою концепцією, що має назву «конструктивна аксіологія», передбачається свідоме встановлення та засвоєння правових цінностей, які

розуміються насамперед як форми людського відношення до права, певні властивості предметів об'єктивної дійсності, а також як потреби, інтереси і переживання суб'єктів [2, с. 78, 79, 80; 3; 4].

Не вдаючись до наукових дискусій, що головним чином, мають філософсько-правове походження, лише зазначимо, що ми підтримуємо загальноновідомі тези про те, що:

- цінність права виражається у його здатності сприяти реалізації так званого загально соціального права (права, що виникає й існує незалежно від держави) за допомогою спеціальних механізмів і процедур;

- розрізняють інструментальну цінність права (зокрема стабілізаційну, організаційну, узгоджувально-інтеграційну, орієнтаційно-координаційну, управлінську, комунікативну, охоронну, пізнавальну) та його власну цінність – здатність оптимізувати соціально прийнятні шляхи і засоби задоволення потреб суб'єктів;

- загальносоціальна цінність права характеризується передусім значенням для розвитку (прогресу) суспільства тих відносин, які закріплює та захищає відповідна правова система. Суб'єктивна цінність права визначається мірою (змістом і обсягом) тих реальних можливостей (свобод), які воно надає людині за певних історичних умов;

- цінність права є його конкретно-історичною властивістю, не може бути безсуб'єктною чи позасуб'єктною, має, як правило, відносний характер [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Враховуючи викладене, можна цілком логічно припустити, що цінність права тісно пов'язана з іншою філософсько-правовою категорією – «мета права» (те, що намічене у ньому, що виражає певні ідеали, стан регульованих суспільних відносин і установок їх учасників). Виходячи із запропонованої формули, зазначимо, що, як слушно вказують Ф. Н. Фаткуллін та Ф. Ф. Фаткуллін, цілі права з точки зору послідовності здійснення поділяються на найближчі (тактичні) і перспективні (стратегічні). Перші з них уособлюють нагальні потреби правового регулювання на даному етапі розвитку суспільних відносин і свідомості їх учасників, збережені на невідкладну реалізацію. Перспективні цілі висловлюють більш віддалені ідеальні результати, які можуть досягатися лише у майбутньому, за допомогою повсякденного здійснення цілей всієї суми правових установок. Безпосередня мета уособлюється у тих загальних масштабах поведінки, що адресовані учасникам регульованих суспільних відносин. Досягнення саме наміченого у праві стану упорядкування відносин і відповідних йому установок їх учасників означає той прямий результат, який насамперед планується регулюючою підсистемою [13, с. 152]. Тобто, мета права полягає не просто у правовому регулюванні суспільних відносин, а у такому їх впорядкуванні, що забезпечить здатність права сприяти реалізації правового статусу всіма суб'єктами права. Іншими словами, оптимальне впорядкування суспільних відносин, як мета права,

має відповідати загальносоціальній цінності права (як фактору, що забезпечує сталий розвиток суспільства та держави) та спеціальній (визначається змістом і обсягом тих реальних можливостей, які воно надає людині за певних історичних умов).

Однак, варто зробити суттєве уточнення, що як влучно підкреслює П. М. Рабінович, визнання права цінністю або ж, навпаки, нецінністю зумовлюється вихідними методологічними засобами та критеріями оцінювання [12]. Безперечно, «цінність» як правова та філософсько-правова категорія, є оціночною по своїй суті і пошуки мірила її визначення є доволі суб'єктивними процесами, які залежать у тому числі і від сприйняття права конкретною особою, рівня її правової культури тощо. Але, разом з тим, вбачається, що є й певні, більш точні, та об'єктивні механізми оцінювання досягнення мети права, що знаходяться у площині визначення ефективності та результативності його норм.

Отже, на наше переконання, шлях відповіді на це питання (цінність права або його нецінність) лежить через визначення категорій «ефективність», «ефективність правового регулювання», «ефективність використання методів права». Саме на останній термінологічній конструкції ми й зупинимо свою увагу. Ефективність (від лат. Effectus – виконання, дія) – здатність виконувати роботу і досягати необхідного або бажаного результату з найменшою витратою часу і зусиль [14]. Ефективність (у широкому сенсі слова) – мірило суспільної практики [15, с. 300]. Як вказує Х. А. Джавадов, на сучасному етапі розвитку суспільства термін «ефективність» універсальний. Його застосовують у всіх сферах людської діяльності: економіці, політиці, науці, техніці, культурі і т. д. [16, с. 137]. М. Д. Шаргородський вважає, що ефективність є абстрактним поняттям, що означає тільки здатність застосовуваного засобу сприяти досягненню бажаної мети, оцінка ж відноситься не до ефективності, а до мети, досягненню якої служить аналізований засіб [17, с. 57–58.].

У філософії під ефективністю розуміється здатність діючої причини зробити певний ефект. У філософському аспекті ефективність характеризує цілеспрямовані дії; тут зазначається зв'язок ефективності зі свідомою діяльністю людей, підкреслюється, що ефективність являє собою ступінь близькості до дійсності «другого роду», що здійснюється людиною [18, с. 46-47.]. На думку філософа М. М. Андрющенко, практика використання поняття «ефективність» показує, що ефективність виступає мірою можливості, але не будь-якої, а тієї, яка виражає мету людини, реалізує його ідею, тобто ефективність є міра можливості з точки зору її близькості до найбільш доцільного, необхідного (потрібного) людині результату [18, с. 45-46].

Що стосується ефективності права (правових норм, правового регулювання і т. д.), то слід зазначити, що зазначена проблематика є предметом глибокого вивчення у соціології права, загальній теорії права, а також філософії права. Важливо підкреслити, що даній проблематиці було присвячено багато

наукових робіт ще радянського періоду, зокрема були запропоновані цікаві розробки, конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності радянського законодавства, наголошувалося на необхідності широкого використання соціологічних досліджень [19, с. 44], методів системного аналізу і порівняльного правознавства, проводилися прикладні дослідження, пов'язані з розробкою методик визначення ефективності правових норм і правозастосовної діяльності [20; 21, с. 52].

Наразі, можна зазначити, що сучасна теоретико-правова наука характеризує поняття «ефективність» у кількох варіантах: 1) визначення ефективності, як співвідношення між метою та фактично досягнутим результатом; 2) функціонально-цільовий або причинно-функціонально-цільовий підхід; 3) тлумачення ефективності, як здатності приводити суспільні відносини до позитивних результатів [22, с. 7]. Наведемо найбільш відомі точки зору на питання про дефініції зазначених понять. Так, у найперших визначеннях поняття «ефективність правових норм», воно повністю або частково ототожнювалося з їх оптимальністю, правильністю, обґрунтованістю і доцільністю [23, с. 143; 19, с. 200; 21, с. 195].

На думку С. Пелевіна, ефективність правових норм у даному випадку розглядається як адекватність засобів, правового регулювання і способів застосування права тим суспільним відносинам, на регулювання яких воно спрямоване, відповідно до мети, що відповідає об'єктивним умовам розвитку суспільства» [24, с. 98]. Аналогічні поняття пропонують І. С. Самощенко, В. І. Никитинський та А. Б. Венгеров [25, с. 70-71]. В. М. Кудрявцев вважає, що під ефективністю правових норм розуміється співвідношення між фактично досягнутим результатом їх дії і мети, для досягнення якої ці норми були прийняті [20, с. 22].

У свою чергу, П. М. Рабінович розрізняє юридичну та загальну ефективність правового регулювання. Юридична ефективність має місце, коли у результаті прийняття нормативно-правового акту настають саме юридичні наслідки, що пов'язані з внесенням змін до правового становища окремого суб'єкта чи групи осіб. Загальна ефективність правового регулювання передбачає реальні зміни у різних сферах суспільних відносин, які мають місце у результаті впровадження нормативно-правового акту у практичній діяльності. Загальна ефективність правового регулювання забезпечується певними чинниками, а саме: ефективністю самого нормативно-правового акту; ефективністю процедурно-процесуального механізму застосування нормативно-правового акту; ефективністю діяльності щодо застосування і реалізації нормативно-правового акту [26, с. 150-151.]. Натомість Р. І. Байгутлін вказує, що правове регулювання ефективне, коли закріплені у відповідних джерелах правила реалізуються (втілюються) у поведінці конкретних учасників суспільних відносин [27, с. 5].

Суто юридико-догматичну позицію обирає С. С. Алексєєв, вказуючи, що «взагалі ефективність права з суто юридичного, спеціального правового

боку характеризується безвідмовною та чіткою роботою усіх компонентів правової системи, усіх механізмів правового регулювання, злагодженістю, дієвістю всього взаємопов'язаного ланцюга юридичних засобів» [28, с. 127].

У свою чергу О. Д. Магденко вважає, що визначення ефективності правових засобів вимагає плюралістичного підходу. На його думку, яку розділяє чимала кількість науковців, ефективність права є багатоаспектною категорією, тому може бути визначена з різних сторін і у різних аспектах. По-перше, вона може бути розглянута як забезпечення за допомогою права ефективного, безперешкодного доступу до соціальних благ і їх обороту. По-друге, критерієм ефективності права як соціального регулятора може вважатися ускладнення суспільного життя, поява нових соціальних зв'язків та інститутів. По-третє, ефективність права у соціальному сенсі означає успішне, мінімально конфліктне функціонування наявних соціальних інститутів, наприклад, сім'ї, трудових колективів, державного апарату, громадських об'єднань і т. д. По-четверте, під соціальною ефективністю права може матися на увазі максимальна згуртованість суспільства, його спрямованість за допомогою права на вирішення спільних завдань. По-п'яте, при розумінні норми як цінності вона буде вважатися ефективною, якщо закріплює і захищає прийнятні духовні і соціальні цінності, зокрема порядок, свободу, власність, працю і т. д. По-шосте, за діяльним аспектом норма вважається ефективною, якщо максимально сприяє позитивній правовій активності, максимально перешкоджає антигромадській поведінці.

Таким чином, ефективність правових засобів, як зазначає О. Д. Магденко, можна розглядати у контексті виконання ними свого соціального призначення, яке реалізується через здійснення правом своїх функцій. У цьому випадку можна виділяти регулятивну ефективність права, охоронну ефективність права, а також виховну та інформаційну [29, с. 126-127]. На переконання Н. О. Рибалко та С. М. Балабана, ефективність правового регулювання – це показник його соціальної значущості, що визначається на підставі повноти реалізації функцій правового регулювання у цілому, окремих його складових з огляду на цілі правотворчого органу, а також запити, потреби суб'єктів суспільних відносин в усуненні соціальних суперечностей, сприянні у реалізації конструктивного людського потенціалу [30, с. 153].

У свою чергу, найважливішим питанням у контексті визначення ефективності права, у тому числі і його методів, є пошук відповіді на питання – які ж критерії оцінювання зазначеного явища? Слід зауважити, що наукою, яка вивчає ефективність тієї чи іншої діяльності, є праксеологія. Саме вона і закладає фундамент для вироблення загальних критеріїв ефективності будь-яких процесів. Зокрема, з погляду праксеології дія ефективна тоді і тільки тоді, коли вона приводить до результату. Практиологія окреслює серед оцінок ефективності правильність, точність, чіткість виконання, оперативність,

підприємливість, економічність (ощадливість і продуктивність), витривалість і багато інших практичних цінностей [31]. Натомість, на цей рахунок правова наука не має однозначної думки, яка, як правило, залежить від підходу до розуміння ефективності права і правового регулювання. Узагальнений аналіз думок теоретиків права з вказаної проблематики, дає підстави стверджувати, що впадає в око те, що першорядна важливість соціальної складової від загального ефекту у досягненні поставленої мети регулювання суспільних відносин практично у всіх поглядах вважається непорушною, а питання соціального значення виносяться на перший рівень правовій площині. Що стосується критеріїв ефективності права, то слід підкреслити, що велика частина думок учених зводиться до того, що основними критеріями ефективності права і правового регулювання є результативність, ступінь реалізації норм права і рівень правозастосовної практики.

Разом з тим, поряд із загальнотеоретичними і філософсько-правовими дослідженнями зазначеного питання, галузева правова наука також приділяє чималу увагу проблематиці ефективності правового регулювання окремих суспільних відносин, які складають предмет тієї чи іншої галузі права. Зокрема, наблизеними саме до нашої тематики є роботи О. С. Рогачової, С. М. Балабана, Н. О. Рибалко, Ю. Ю. Чуприни та інших.

Наприклад, О. С. Рогачова, яка на фундаментальному рівні досліджувала ефективність норм адміністративно-деліктного права, абсолютно правильно пропонує розглядати зазначену ефективність відразу у декількох аспектах, зокрема таких:

1) цільовий аспект – це співвідношення між цілями норми адміністративно-деліктного права і реальними результатами її застосування;

2) соціальний аспект ефективності норми адміністративно-деліктного права – це відповідність норми адміністративно-деліктного права соціальним інтересам. Він обумовлений правильним визначенням мети адміністративного стягнення, вибором його виду і змісту, спрямованого на зниження рівня соціально шкідливої конфліктності у сфері відносин щодо встановлення і застосування адміністративної відповідальності;

3) економічний аспект ефективності норм адміністративно-деліктного права виражається у забезпеченні економічної вигоди для держави норм адміністративно-деліктного права. Наступ наслідків у вигляді призначення адміністративного стягнення повинно відбуватися з найменшими витратами організаційних, матеріальних, часових ресурсів;

4) психологічний аспект ефективності норм адміністративно-деліктного права виражається у тому, що вони впливають, насамперед, на самого правопорушника, а також у тому, щоб у силу комунікативного устрою суспільних відносин за допомогою емоційних навантажень сформувати в інших осіб адекватну позицію щодо усвідомлення: вчиняти або не вчиняти ті чи інші адміністративно-карані діяння. У зв'язку з цим психологічний аспект

ефективності включає також ступінь формування у конкретних індивідів і їхніх груп активної громадянської позиції, бажання добровільно виконувати, дотримуватися, використовувати і застосовувати ті чи інші норми.

На думку О. С. Рогачової, дані аспекти виступають одночасно і основними критеріями, на яких має базуватися діяльність уповноважених суб'єктів щодо створення, зміни або скасування адміністративно-деліктних норм з метою вдосконалення законодавства про адміністративні правопорушення [32, с. 11-12].

Н. О. Рибалка та С. М. Балабан вважають, що під ефективністю адміністративно-правового регулювання можна розуміти міру вкладу реальної дії норм права в усуненні соціальних суперечностей та сприянні у реалізації конструктивного людського потенціалу, що досягається на підставі оптимізації функціонування суспільних відносин у сфері державного управління. До таких відносин, зокрема, належать: а) відносини між фізичними або юридичними особами, які звернулися до суб'єкта публічної адміністрації з вимогою забезпечити їхні публічні права і свободи, у цьому випадку суб'єкт публічної адміністрації не може діяти владно щодо об'єкта управління, бо є зобов'язаним перед ним; б) відносини між суб'єктом публічної адміністрації та фізичними і юридичними особами, які порушують права і свободи третіх осіб, інтереси громадянського суспільства та держави [30, с. 153].

Підтримуючи тезу про те, що ефективність у праві є категорією комплексною, вбачається за необхідне підкреслити, що ефективність методів адміністративного права слід розглядати у кількох аспектах, під кутом зору різних факторів впливу. Кожна складова цього явища, яка, до речі, формує самостійну групу критеріїв ефективності, існує у нерозривній єдності між собою та дає змогу дати загальну оцінку рівню ефективності використання методів адміністративного права у цілому або його окремих різновидів зокрема. Окрім того, необхідність застосування так би мовити комплексного підходу обумовлено ще й особливою сферою об'єктивізації методів адміністративного права – публічні відносини. Саме у зв'язку із наведеним, важливо, щоб мірила оцінювання методів адміністративного права відбивали одразу кілька площин сприйняття результативності (чи навпаки) адміністративно-правового регулювання та правового впливу норм адміністративного права.

Враховуючи раніше визначену формулу мети та цінності права, слід підкреслити, що соціальний аспект ефективності методів адміністративного права є основною складовою у системі критеріїв оцінювання їх результативності, оскільки саме він визначає рівень упорядкування суспільних відносин, що формують предмет адміністративного права та реальний стан можливостей особи реалізувати свій адміністративно-правовий статус. Група соціальних критеріїв дає змогу оцінити наскільки ефективно той чи інший метод адміністративного права забезпечує здатність особи не тільки

вступити у конкретний різновид правовідносин, але й реалізувати свої права, виконати обов'язок тощо. Соціальні критерії дають змогу проаналізувати метод адміністративного права з точки зору його здатності позитивно чи негативно впливати на механізми забезпечення та гарантування прав особи у публічній сфері, рівень захищеності її прав.

Соціальні критерії ефективності методів адміністративного права тісно пов'язані з політичними критеріями, які головним чином відбиваються у рівні реалізації політичних прав особи у публічній сфері та наявності розвиненого громадянського суспільства. У даному аспекті, на наш погляд, доцільно відштовхуватись від міжнародних стандартів та засад формування та розвитку громадянського суспільства. Зокрема, нормативною базою для вироблення відповідних критеріїв оцінювання може стати: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про права інвалідів, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тощо. Аналіз вказаних міжнародних актів дає змогу визначити, що рівень розвитку громадянського суспільства визначається за допомогою тих показників, що відбивають ступінь реалізації таких політичних прав і свобод як: свобода об'єднання, свобода мирних зібрань, свобода вираження, право на участь у державних справах тощо.

Надзвичайно важливе значення, з точки зору об'єктивності, для оцінки ефективності методів адміністративного права має економічний блок критеріїв. Економічні показники дають змогу оцінити рівень фінансових та інших затрат внаслідок використання методів адміністративного права, рівень незаконного (необґрунтованого) втручання держави у приватний сектор економіки та ступінь реалізації економічних прав особи тощо. З приводу останнього варто зазначити, що саме від адміністра-

тивного законодавства, яке визначає різноманітні реєстраційні адміністративні процедури, залежить рівень забезпечення прав особи на зайняття підприємницькою діяльністю, вільний вибір певного виду діяльності тощо.

Щодо рівня незаконного втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання, то у даному випадку вбачається за доцільне спиратись на сформульовані у Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року принципи державної регуляторної політики. На нашу думку, вони також можуть виступати економічними критеріями ефективності методів адміністративного права. Зокрема, принципами державної регуляторної політики є: доцільність; адекватність; ефективність; збалансованість; передбачуваність; прозорість та врахування громадської думки [33].

У площині вказаного питання надзвичайно важливе значення безумовно мають кількісні показники, що відображають рівень витрат під час адміністрування правовідносин. Вбачається, що правильно обраний метод адміністративного права, а точніше вибір «коректного» арсеналу його правових засобів та їх баланс (дозволів, приписів, заборон) поряд з іншими факторами, можуть оптимізувати витрати ресурсів (фінансових, людських, часових тощо), що використовуються публічною адміністрацією для упорядкування тих чи інших публічних відносин, що також можна вважати критерієм оцінювання рівня ефективності адміністративно-правового регулювання у цілому.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного, можна зробити висновок, що ефективність методів адміністративного права – це рівень їх регулюючого впливу на суспільні відносини, що формують предмет адміністративного права, який (рівень) визначається з урахуванням соціальних, політичних та економічних критеріїв.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.
2. Поліщук П. В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до їх сутності. Філософські та методологічні проблеми права. 2013. № 1-2. С. 75-81.
3. Нерсесянц В. С. Філософія права. М.: ИНФРА-НОРМА, 2002. 286 с.
4. Розов Н. С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1998. 292 с.
5. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. Львов: Вища школа, 1985. 168 с.
6. Алексеев С. С. Теория права. Издание 2-е, переработанное и дополненное. М.: БЕК, 1995. 320 с.
7. Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление / отв. ред. В. С. Нерсесянц [и др.]; РАН, Институт государства и права. М.: [б.в.], 1996. 89 с.
8. Петрова, Л. В. Фундаментальні проблеми методології права: філософсько-правовий дискурс: монографія. Х.: Право, 1998. 416 с.
9. Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
10. Харитонов С. О. Історія приватного (цивільного) права Європи. Частина I. Витоки. Одеса: БАХВА, 1999. 292 с.
11. Циппеліус Р. Філософія права / Пер. з нім. Є. М. Причепій [та ін.]; ред. пер. Є. М. Причепій. К.: Тандем, 2000. 300 с.
12. Енциклопедія сучасної України. «Аксиологія права». URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43501.
13. Фаткуллін Ф. Н., Фаткуллін Ф. Ф. Проблемы теории государства и права: учебное пособие. Казань: КЮИ МВД России, 2003. 351 с.
14. «Ефективність» / Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
15. Попов Л. Л. О понятии эффективности административно-правовых санкций. Управление и право / под ред. Ю. М. Козлова. М., 1977. Вып. 3. С. 300.

16. Джавадов Х. А. Отдельные аспекты имплементации понятия «эффективность» в понятийно-категориальный аппарат гражданского процесса. Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 133-137.
17. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность. Л.: Издательство ленинградского университета, 1973. 115 с.
18. Андрищенко М. Н. Понятие эффективности и его философский смысл. Ученые записки кафедр общественных наук вузов г. Ленинграда. Серия: Философия. Л., 1971. Вып. 12: Философские и социологические исследования. С. 42-53.
19. Пашков А. С., Явич Л. С. Эффективность действия правовой нормы (к методологии и методике социологического исследования). Советское государство и право. 1970. № 3. С. 40-48.
20. Эффективность правовых норм / В. Н. Кудрявцев [и др.]. М.: Юридическая литература, 1980. 280 с.
21. Рогачева О. С. Эффективность норм административно-деликтного права: монография. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2011. 356 с.
22. Куракін О. М. Аналіз співвідношення категорії «ефективність правового регулювання» і суміжних понять / О. М. Куракін // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 2. С. 7-10.
23. Керимов Д. А. Свобода, право и законность в социалистическом обществе. М.: Госюриздат, 1960. 223 с.
24. Пелевин С. Эффективность права и дальнейшее совершенствование законодательства о разводах. Правоведение. 1971. № 1. С. 95-104.
25. Самощенко И. С., Никитинский В. И., Венгеров А. Б. К методике изучения эффективности правовых норм. Советское государство и право. 1971. № 3. С. 70-71.
26. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. Видання 5-те, зі змінами. К.: Атіка, 2001. 176 с.
27. Байгутлин Р. И. К вопросу об эффективности правового регулирования (опыт аксиологического подхода к проблеме). Вестник Челябинского государственного университета. Серия Право. 2008. № 31. С. 5-14.
28. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. М.: Юридическая литература, 1981. Т. 2. 361 с.
29. Магденко А. Д. К вопросу об эффективности правовых средств в механизме правового регулирования. Сборник статей Всероссийской научно-практической конференции, посвященная 25-летию юбилею Челябинского государственного университета, 24-26 мая 2016. Челябинск: Полиграф-мастер, 2016. С. 125-128.
30. Рибалко Н., Балабан С. Концептуальні засади визначення ефективності адміністративно-правового регулювання: між-дисциплінарний підхід. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 1. С. 147-159.
31. Філософія. Львівсько-Варшавська школа: підручник. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> <http://buklib.net/books/31319/>
32. Рогачева О. С. Эффективность норм административно-деликтного права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.14 «административное право; финансовое право; информационное право». Воронеж, 2012. 50 с.
33. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1160-15/page>